વિદ્યાકળાનિધિ-તૃતીય કળા.

રાજભક્તિ વિડમ્બન.

(ભાણ.)

પ્રકટ કરનાર
"ગુજરાતી" પ્રેસના માલીક.

મુંબઈ:
"ગુજરાતી" છાપાખાનું.

સંવત્ ૧૯૪૫. ઈ. સ. ૧૮૮૯.

કિંમત ૨ આના.

ભાણનું લક્ષણ.

સંસ્કૃત સાહિત્યકારોએ રૂપકના દશ ભાગ આ પ્રમાણે કલ્પ્યા છેઃ—નાટક, પ્રકરણ, ભાણ, વ્યાયોગ, સમવકાર, ડિમ, ઈહામૃગ, અંક, વીથી અને પ્રહસન. તેમાં ભાણનું લક્ષણ આ પ્રમાણે કહેલું છેઃ—

ચતુર અને પંડિત વિટ પોતે અનુભવેલું કે બીજા-અનુભવેલું ધૂર્તનું ચરિત્ર વર્ણવે; આકાશ સાથે ભાષ-કરી સામા માણસને સંબોધીને સવાલ જવાબ કરે, અને સૌભાગ્યનું વર્ણન કરી વીરરસ અને શૃંગારરસ ; ભાષણ ભારતી વૃત્તિમાં કરે એટલે જે કંઇ બોલવાનું તે બોલનાર વિટ સંસ્કૃત ભાષામાં કે પ્રાકૃત ભાષા-કાં ટુંકાં વાક્યોથી બોલે. ઈતિહાસની સંકલના ત હોવી જોઇએ અને તે એકજ અંકમાં પૂરી જોઇએ. મુખ, પ્રતિમુખ, ગર્ભ, સાવમર્શ અને ઉ-પસંહાર આ પાંચ સંધિમાંની આદિમાં મુખસંધિ લેવ અને અંતમાં ઉપસંહાર સંધિ લેવી, બીજી સંધિ લે નહીં અને નૃત્યનાં દશ અંગ બતાવવાં. દશરૂપક

જેમાં નિપુણ પંડિત વિટ પોતે અનુભવેલી વા બીજાએ અનુભવેલી ધૂર્તની જુદી જુદી અવસ્થાઓનું ચ-રિત્ર રંગમંડપમાં ઉભો રહી પ્રસિદ્ધ કરે; આકાશ સાથે ભાષણ કરી સામાને સંબોધી સવાલ જવાબ કરે, શૌર્ય-રસ અને સૌભાગ્યરસનું વર્ણન કરી, વીરરસ અને શૃંગારરસ સૂચવે; તેમાં ઇતિહાસ કલ્પિત હોવો જોઇએ; અને તેની રચના ઘણું કરી ભારતીમાં કે કૈશિકીમાં ક-રવી એટલે ભાષણ કરવાનું હોય તે પુરુષ કરે ને તે ભા-

પણ પ્રાયશઃ સંસ્કૃતમાં હોવું જોઇએ. (એટલે પ્રાકૃતમાં પણ હોવું જોઇએ.) ઝાઝી સ્ત્રીઓ નૃત્ય અથવા તો ગાયન કરે અને કામોપભોગ વગેરેનું વર્ણન (એમાં) આવે. આમાં પાંચ સંધિમાંથી પ્રથમ મુખ સંધિ મૂકવી અને છેવટે ઉપસંહાર સંધિ મૂકવી તથા નૃત્યનાં દશ અંગ બતાવવાં.

સાહિત્ય દર્પણ.

ગુજરાતી ભાષામાં ભાણ આ પેહેલવેહેલુંજ છે. સંસ્કૃત સાહિત્યકારોએ ભાણનાં જે લક્ષણો કહ્યાં છે તે આ ભાણમાં કેટલે અંશે આવ્યાં છે તે તપાસવા-કામ મારૂં નહિ પરંતુ વિદ્વાનોનું છે.

૩૮૫૦૭

રાજભક્તિ વિડમ્બન.

(ભાણ)

[રંગભૂમિપર બ્રાહ્મણ આવી પ્રાર્થના કરે છે.]

(દોહરો.)

કળા કરે જે નવનવી, દાખે સાધૂ વેશ;
ચાટુતા જીવન જેહનું, નમું હું તે બગવેશ.

[બ્રાહ્મણ જાય છે.

સ્થળ—ત્રિવેણી સંગમ.

ભાણ્ડાચાર્ય—(મોટો નિશ્વાસ મુકતો પ્રવેશ કરે છે)

(દોહરા.)

પરધન પરસ્ત્રી લોભથી, ગયું રાવણનું રાજ;
કુસંપ ઈર્ષા સ્વાર્થથી, આર્ગ ગયા પર હાથ.
રાજદ્રોહથી ભુંડું છે, દેશદ્રોહનું પાપ;
પિતા અવકૃપા ભલી, માતા મહા સંતાપ.
પિતા પાળે સ્વાર્થથી, ઈચ્છે સ્વાત્મજ સૂખ;
માતા રાખે ઉદરે, ભોગવીને મહા દુઃખ.
તે માતાનો દ્રોહ હાં, કરે પાપી જે જન;
નરક યાતના ભોગવે, ધિક્ક તેનું જીવન.

(આસપાસ નિહાળી.) આહાહા! પ્રભાતના પહોરની શી શોભા આવી રહી છે. વાટ ઘાટનો ઠાઠમાઠ તો અનુપમ થઇ રહ્યો છે. જાત જાતના લોકો કેવા જણાય છે તે તો જુઓ. કોઈ બગભક્તો પગ સ્થિર રાખી વગ વધારવા, જગને જણાવવાને નાક પકડીને ઉભા છે; કોઇ ધૂપમ્ સમર્પયામિ—દીપંસમર્પયામિ, એમ ઢોંગ આદરી બેઠા છે; કોઇ સાધુડા સાધુડીઓ ચાળા ચસ્કા કરે છે; કોઇ સ્રી પુરુષના તારામૈત્રકની બલિહારીજ છે! પશુ પંખીડાંઓ

પણ કોલાહલ કરી રહ્યાં છે. યાર, આજે દહાડો તો આનંદમાં જાય તેમ જણાય છે ખરૂં! કંઇ કાર્ય થશે ખરૂં કે? (થોડેક આગાડી વધે છે તેટલામાં રંગભૂમિ પરનો પડદો ફેરવાયછે.) ચાલોજી, આપણે કાર્ય સિદ્ધિ માટે શ્રમ લઇયે. (સામાથી કોઇ આવતું હોય તેને નિહાળી એકદમ ચકિત થઇને, સ્થંભી ઉભો રહે છે.) અહોહો! આ લટકાળાં બાઇ શ્રી પાંચ વિશનખી બાઈ કોણ આવે છે! વાહ! શો એનો ઠમકો ને કેવો એનો લટકો છે. નેણનો માર તો બડો આડપલોજ મારે છે. ઘુઘરા પણ ઘમઘમ વાગીજ રહ્યાછે. મટકોપણ ખૂબ છે. યાર છે તો ઠસકપર જો! (શરીરના હાવભાવ કરી.) અંગનો મરોડ જોતાં તો આપણા હાંજાજ ગડગડી ગયા છે. (સાંભળીને) એ શું ગવાયું?

(ગરબી)

ઠુમક ઠુમક પાંઉ ઘુઘરૂં બજાવે, કોઈ દિન નામ અપાવે;
હાંરે કોઈ દિન નાન ખીલાવે.
ઠુમક ઠુમક પાંઉ ઘુઘરૂં બજાવે.
પુશ્ચલી સમ એ મૂખ દિખાવે, કોઇ દિન નામ કઢાવે!!-હાંરે.
લટક મટકસે ચલી અલબેલી, મુનિકા માન મુકાવે;
તારામૈત્રકકિ બાજી લગાકે, અજાકુ ગજપે બીઠાવે-ઠુમક૦
જો જન ઈસકી સંગમે રેહેતા, પદ ઉસકા બઢ જાવે;
નામ બઢાવત, નાન ખીલાવત, સી. આઈ. ઈ. પદ પાવે-ઠુમક૦
ચાટણદાસકી બેટી એ હે લૈયા, ચાટણચંદકી નારી;
નેન મટકસ લેત ફંદામે, લગે ગળે તક પ્યારી-ઠુમક૦
રાજા મોહ્યા રંકબી મોહ્યા, મોહ્યા દેશકા દાદી;
અલ્લીવલ્લી મોહ્યા સહજમે, સબકી ઈસસે સાદી-ઠુમક૦
બીબી ખુશામત બ્હોત ફાંકડી, સાદીસે માન બઢાના;
નાન ખીલાવત ચાંદ અપાવત, જુતીયા કબ કબ ખાના-ઠુમક૦

એમકે ? વાહ, એ આંખના અણીયારા કેવા નચાવે છે કે ભલા ધનેત્તરનું પણ દિલ લલચાવે! ઓયરે લટકા! હાયરે ઠમકા! આપણાં તો કાળજડાં કોરીજ નાખ્યાં જો! મારૂં મન

તો આમ તેમ લપક લપક થાય છે. વારૂં એમને જઇને પૂછું કે તમો કોણ છો? પણ વખતે એકાદ થપડાક લગાવી દે તો ? પણ ચાલની, એમ બીહીક કેની? (થોડાંક પગલાં આગળ વધીને, કોઇને પૂછતો હોય તેમ) ઓ રઢીયાળાં, લટકાળાં બૈરાં, તમારૂં નામ શું? (સાંભળીને) શું? ચાટણદાસ શેઠના દીકરી ખુશામતબાઇ? વાહરે! નામ તો બહુ સારૂં છે. તમારા મોઢાપર લાલી તો ઠીક પાદી છે. ઓય ઓય! તમારૂં નામ. તમારાપરથી તો ભલા ભલા વારી જાય તેમ છે. પણ તમો કયાં સીધારો છો? (સાંભળીને) શું, તમારા બાપે તમને એવી આજ્ઞા આપી છે કે તમારે દિન પ્રત્યે નવા નવા માટી શોધવા? વાહરે! તમારે તો બહુ મઝા! રોજના નવનવા માટીને વરો એ તો તમારા ભાગ્યનો પાર નહિ! (સાંભળીને) હું કે? તમે ભલા ભલાને ગુલતાન કીધા છે? કાંય નહિ કરો? તમારો રોપ ને ભભકોજ એવો છે તે! તમને ન મોહે તેના ભોગ, કેમકે તમે જેનાપર તુષ્ટમાન થયા તેના ભાગ્યનો પારજ નહિ! પણ તમે કેટલા માટી કીધા છે વારૂં ? (સાંભળી) શું શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને તો ૧૬૧૦૮ રાણી હતી, પણ તમને તો તેનાથી દશ હજારગણાથી પણ વધારે માટીઓ છે? અહો હો! બાઇશ્રી પાંચ ખુશામતબાઈજી, તમારી ખુબી શી ગાંઉ ? અને એ સઘળાને એકે સામટા, શ્રીકૃષ્ણપેરે સુખ આપો છો, ભોગવો છો એ પણ અહોભાગ્યની વાત કેની? હવે તમે કયાં સીધારો છો? (સાંભળીને) તમારા માટીને ત્યાં? ચલોની હું પણ તમને વળાવા આવું છું. (થોડાંક પગલાં ચાલીને) કેમ અટકયાં બીબીજાન? એ તમારા માટીનું ઘર? એમનું નામ શું? મીચા ચીચાજાન! વાહા એમનું નામ સાંભળ્યું છે ખરૂં !! એ તો મીયા નારતે મીયા છે, પણ વગર સમજે મીયાભાઇનું નાડું પકડીને તમને પરણેલા નથી તો! તમારી સાથે મડાગાંઠ પડયા પછી

તો મીયા નાઈટ બન્યા છે નાઇટ ને વાઘ મારૂં કેહેવાયા છે. એ બીજું કોનું ઘર ? તમારા માટી ભીંગડાદાસ ભાંગ પીઇજીનું ? એમનાં પણ તમે ઘરવાળાં કે ! હોયેસ્તો. આ ત્રીજા તમને આવી મળ્યા તે તો કાશીના રાજા કે ! હવે એ તો ગયા વિશ્વેશ્વર પાસે !! પણ ઓલા ભૈયાનું મુખચુંબન કીધું તે કોણ ? એ પણ રાજાજ કે ! હોહો ! એક તસુ જમીનના માલીક નહિ ને રાજા ! ભલા માણુસ ને આફતાબગીરી નથી ને પાલખી પણ નથી ! તો એવા રાજા સાથ તમને કેમ પરવડે છે બીબી? એ તમને ઠીક લાડ તો લડાવે છે તો !! આ બીજા કોણ અંધાચાર્યજી ! હાહા ઓલખ્યા ઓલખ્યા ! એ તો મુંબઇમાં વસે છે. એ બાઈ સાહેબ તમને પરણે તેમાં નવાઇ શી ! એમની દાઢી મોટી ને માથુ નાહનું તેથી પેલા કાજીજી જેવા હાલ થાયજ થાય. બાઇ તમારા માટી તો રૂડા ખરાં ! પણ હવે તમે મારી પાસથી તો સીધારો. રખે તમે મને પરણી બેસો. મને તો તમો નહિ ગમો ! તમારા ગલાના સમ, મારાથી તો દૂરજ રહો !!

મારે ને તારે અલી નહિ બને, તું તો જાતની છિ-લ–મારે૦
હું તો છું દેશનો દાદખાંરે, તું તો છે હરામખોર;
તારા માટી પણ નહિ રૂડા, ભલી જાતના એ ઢોર.–મારે૦

તમારા જેવાં છબિલા, છટેલ આજે હાં તો કાળે ત્યાં એમ વેશિયા પેરે ફરો તે મને નહિ ગમો જો ! કરો કાળું બાઇ તમે મારાથી હું ! ગઇ કાળા મોઢાની ! દદાએ કંઇ કંઇના વ્રત ભંગ કરાવ્યાં ! રાંડે કંઇ કઇને વટાળ્યાં એ કોણ જાણે કેવી મોહિણી ધરાવે છે તે જણાતુંજ નથી પણ એના મોહમાં કોઇ લટપટ થયો કે પછી તે મુવો છુટયો. એ રાંડની મોંકાણમાં તો આપણે ગળીયા બલદપે ગાંડામાં જોતરાઇને વેઠ કરીયે છીએ, તો પછી, બઢી બ આતા ને બગલમાં ઇંઢા તેવો વેશ કરવો, આલપર તમા

મારીને મોઢાં રાતાં રાખવાં તેમાં માલ શું? આપણા મા-
ાપર મોટું કલંક છે કે આપણે આપણી જનનીનો દ્રોહ
ારીએ છીયે, ને તે મોહા પાપનો ભાર ઉપાડીયે છિયે.
(આકાશમાં જોઈને) શું ! પાપનો ભાર નહિ, કેમ? (કોઇ
કહેતું હોય તેમ કાનપર હાથ મુકીને.) હં, સ્વાર્થ સર્વને
લાગેલો છે તેથી કે? અલ્યા ભલા માણુસ, સ્વાર્થ તો સૌને
લાગેલો છે, પણ પરમાર્થની વાત તો કર! સ્વાર્થમાં શું
કમાઇ ગયા? સ્વાર્થ દ્વેષ ને વેરને લીધે તો આપણે મોળા
પડયા છિએ. (કંઇક સાંભળી) શું! 'અમારા ભોગ?' બેશક
અમારા ભોગજ તો. ભોગ નહિ તો બીજી વાત શી? 'કરેગાસો
પાવેગા'. 'કરણી તેવી પાર ઉતરણી.' પણ અરે ઓ ગમારના
જણ્યા! ભલા માણુસ, હવે તો કંઇ સમજ. ઘર ગયાં, ગામ
ગયાં, ધરા ગઇ, ધામ ગયાં; રાજ ગયાં, સાજ ગયા, પાટ ગયા,
પટલાઇ ગઇ; ઠાકર ગયા, ઠકરાઇ ગઇ, પણ ભલા માણુ-
સોની ટેસી ગઇ નથી તો. પેટમાં પાસેર પાણી નહિ,
ને મેરે નામ દારિયાવખાં—તેમ (મૂછપર હાથ ફેરવે છે.)
કેવી ઠકરાત છે! ધિક્ક પડી એ ઠકરાતમાં—ફટરે ભુંડી ઠક-
રાત! ખુશામતમાંજ ઠકરાઇ છે તો! 'સબ હાલ બીગડ
ગયા'—યા અલ્લાહ! સુભાન અલ્લાહ! મુસલમાન બીગરે,
હિંદુ બીગરે, પારસી બીગરે—સારા દેશ બીગરા! અબ
કોન બચ ગયે?

(પદ.)

બિગરી કોન સુધારે, નાથ બીન બિગરી કોન સુધારેરે—બી.
હિંદુ બીગરા, પારસી બીગરા, બીગરા મુસલમીનરે;
દસ્તુર બીગરા, દારૂસ બીગરા, ફોકટ હોત સબ ખીનરે;
બીગરી કોન.
રાજા બીગરા, નાઈટ બીગરા, બીગરા સબ સરવાળારે.
કાજી બીગરા, બ્રાહ્મણ બીગરા, બીગરિકિ જપત માળારે;
બીગરી કોન.

વાતચીતમાં, પોતાનો સ્વાર્થ ને દેશની દુર્દશામાં પણ બીગરા! અહાહા! ખુશામતબાઈ ખુશામતબાઇ! વાહ તારી કરામત! ધન્ય તારા નામને! ધન્ય તારા માત પિતાને! ને ધન્ય તારા કામને! તારા નામની બલિહારી છે. તું રંકને રાય. ને તરણાને મેરૂ કરે છે. તારૂં રાજ ચોમેર વ્યાપી રહ્યું છે. તારો જયજય બોલાય છે. આજકાલ દેશમાં સર્વત્ર ખુશામતબાઇ ને તેના સંતાન મિથ્યાપ્રશંસા, વખાણ ને સ્તુતિ, વિવાદ ને વિતંડા ફરી વળ્યાં છે! હાય! હાય! અમારા દેશની કેવી અધમ હાલત. હાયરે! હવે તે કેમ ખમાય? (ક્ષણભર થોભી.) બસ બસ! આપણી હાલત બોત ખરાબ હો ગઇ. હવે ઇલાજ શો લાલાજી? ખુશામતબાઇને પરણીને એક કરતાં અનેક પ્રકારે દેશનો દ્રોહ કરવામાં આવે છે, અનેક પ્રકારે જાતનો દ્રોહ કરે છે, અનેક પ્રકારે માતાનો દ્રોહ કરે છે! અને એવી ખુશામતબાઇને પરણીને હવે દેશોન્નતિના ઉત્તમ કાર્યમાં પણ આગળ પડે છે!! (આસપાસથી પ્રતિઘોષ સાંભળી) શું કહ્યું? 'હા. હા, ખુશામતબાઇને પરણીશું, કહો છો શું?' એમ કે? ઠીક ભાઇ ઠીક. ખુશામતબાઇને વરો, માખણબાઇને વરો, ને પછી તમારો ભરતો ભરો! કોણ નાપાડે છે. આજકાલનો ઘાટજ જૂદો છે. નિયોગ કરવામાં એક બાયડી ૧૧ માટી કરે તોપણ છૂટ છે, તો આ વળી ૧૧૦૦ માટી કરે–ને ૧૧૦૦૦ કરે તોપણ કો ના પાડે તેમ છે! તેને પણ પરણવાને "લાલ કુંવરજી પરમાનંદ, ને દેશદ્રોહી થઇ કરે આનંદ" તેવાઓ તૈયાર થાય છે એ પણ રાજની ખૂબી! વખતની લીલા! પણ અયે દાંભિકો! તમે તો હવે હદ કીધી. કોનગ્રેસ જેવું દેશોન્નતિનું સાધન તેમાં પણ ખુશામતબાઇને વરી દ્રોહ કરવો? ધિક્કાર! ધિક્કાર! તમારા જીવતરને ધિક્કાર! તમારા ભણતરને ધિક્કાર! તમારા મનના ચણુતરને ધિક્કાર! હાય

ભારતજનની! હાય! તારા પેટે આવા કપુતો ઉત્પન્ન થાય તેનાથી તો પથરા પડે તે પણ સારા! તારી દુર્દશા કરવાવાળાઓનો, કીયા અધમગારમાં વાસ થનારો છે! ખુશામતબાઈને પરણેલાઓથી કેવા કેવા (ગેર)લાભો થાયછે તે જોઇને સરકાર પણ અંધેરપીછોડી ઓઢીને કામ કરે છે! તેને પણ સારાસારનો વિચાર નથી, ને તેથી તે ખુશામતબાઇના માટીઓને ઉત્તેજન આપવાને માટે અનેક પ્રકારની લાલચની પેટી પોતા પાસે રાખે છે. કોઇને સી. એસ. આઇ., કોઇને સી. આઇ. ઇ., કોઇને ખાંડબહાદુર ને કોઇને રાંડ બહાદુર બનાવી જાય છે!! મોટા મોટા ઋષિમુનિ, રાજા ને મહારાજા ખુશામતબાઇની લટકમટકમાં ફસાઇ પડયા છે. એ માયારૂપી મોહીણી ખુશામતબાઇ એવી છે કે ન પુછો વાત.

(પદ.)

નીચ પુરૂષના મોહને કારણ, વિધિએ મૂર્ત્તિ બનાવી એ:,
કામ કરાવવા, મોટાઇ લેવા., ઉત્તમ રીતે ચલાવી છે.
... ને સી. એસ. આઈ, નાઈટ્ બહાદુરબાઈથિ થાયે;
એ ઢોંગીજનની, સૌ જનને મન બહુ ભાવે.

શી બલિહારી ખુશામતબાઇ તારી! તેં તો ઠીક ા. તારી તો વાખવાખીજ છે તો! તારા પ્ર- કોણ ઉંચા તખ્તપર બેઠા છે તે તો જો.

(પદ.)

.નકો માયામંત્ર એ, મંગળ કાર્ય કરાયો હે;
સમ મોહ પમાડત, સબ જનકે મન ભાયો હે;
બડે બડે પદ પામત સહજમે, નહિ જપતપ જગાતા હે;
સિંહ બનત ક્ષણમે અજારૂપ, ચાટુ પૂત્રીકી બાતા હે.

આ મંત્રના પરમ ફળ રૂપ સાક્ષાત્ સર અહમદઅલી ! રાજા શિવપ્રસાદ પણ બડા લાયક થઇ ગયો છે. ગાતું બીંગડું પણ ભખભખી રહ્યું છે. સરકાર દરબારમાં તેનો મરતબો ભારી છે! મસનદપર બેસવાની તેણે

તૈયારી કીધી છે. તેના લોભમાં હવે ઘણા ફસાતા જાય છે. (ઉપર જોઈને.) શું? 'ફસાયજ તો?' કારણ! (કાનપર હાથ મુકી સાંભળીને.) "તેમાં લડુ ખાનેકા મીલતા હે." વહા! કારણ તો બહુ સારૂં શોધ્યું! હાય! હાય! હવે તો ખાવાની વાત ચાલી. (બીજી બાજુએથી સાંભળી.) શું કહ્યું? 'કારણ જુદુંજ છે?' કીયું કારણ! 'એમાં જે ખાવાનું મળે છે તે જુદાજ પ્રકારનું છે.' હા ભાઈ હા. જુદા પ્રકારનું છે તેમાં નવાઇ નહિ. પણ અનેક પુરૂષની સંગતિ કરનારી નિર્લજ ખુશામતસુંદરીને પરણીને લાડુ ખાવા એમાં માલ શો બળ્યો છે! સ્ત્રીઓના પગ ધોઇને પદવી મેળવવી! લ્યાનત્, ધિક્ ધિક્! ફટ પડી તમારી જીંદગીમાં! એ તો ચાટીચાચંદનું કામ, એમાં મહોઇ શી? એમાં આબરૂ શી! એમાં માન ને પ્રતિષ્ટા શી? દેશનો દ્રોહ કરીને વળી માન મેળવવું. ધીક્ક તમારી જનુનીને! તેને પેટે પથરા પડયા હોત તોપણ સારા. હવેના ચાટધિક્...
ગોકુલીયા ગોસાઇલાલના મંદિરના પડિયા ચા
વધારે નપાતર! વૈષ્ણવ તો ઠાકોરનો પ્રસાદ
આ તો શુદ્રનો પર—સાદ! શુદ્રનો પ્રસાદ
પેટની આંતરડી ઠરે, પણ આ તો પેટડું બ
હિંદુસ્થાનની દુર્દશા બેઠી છે! ખુશામતબાઈના
તો હદ વાળી છે! તેઓ રાક્ષસો બનવા લાગ્યા
પણ છેતરે છે. છતી આંખે અંધાપો હોરે છે!
છે કે "સબ કુચ અચ્છા હે ધકેલો તુમેરા ગાલ્લા!" ત્યાર પ
ભલા ભગવાન! હવે તારે કરવું હોય તે કર, આ આપણ તો બેઠા! કીસીકા ઘર જલો, કીસીકા પૂત મરો, હમ તો ખાકે સોતે હે. (જમીનપર સુઈ જાય છે.) કૃપાલના! કરૂણાસાગરા! પરમેશ્વરા! અમારા આવે કે વિમળ જનની મતિની ગતિ વિલક્ષણ થતી જા'

તેને સમજાવવાને કોઇ સુજ્ઞ પતિ મોકલ કે જેથી અમારી હાલત પરમ કલ્યાણરૂપ થાય. ખુશામતબાઇના ચરિત્રથી તો તોબા! ચરિત્રની પણ હદ છે, પણ આ તો વાત હદ બહાર વહી જાય છે. (ઉભો થઇને.) એક વખતે અકબરશાહે કહ્યું કે, હોશયારમાં હોશિયાર ખુશામતખોર લાવ. ત્રણ મનુષ્ય હાજર થયા. બાદશાહે પુછયું કે 'તું ખુશામત કરશો?' પેહેલાએ કહ્યું, 'હજુર! કેમ નહિ?' બાદશાહે તેને કાઢી મુકયો. બીજાને પુછ્યું, તેણે જવાબ દીધો કે 'જહાપનાહ! ખુદાવિંદ! જ્યાં તક હો સકેગી વાહ તક કરેંગે!' બાદશાહે તેને પણ કાઢી મુકયો. પછી ત્રીજાને પુછયું, 'કેમરે-તું ખુશામત કરશો કે?' તે બોલ્યો, 'ગરીબપરવર, ત્રણ-જહાનનામાલિક, દીનના દાતાર, દરીઆએ હાફેજ, અલ્લાહ અકબર! કયા મજાલ, કયા ભલા, મેરી કયા તાકાત કે આપકી ખુશામત કર શકુ?' બાદશાહે જાણ્યું કે આ બડો ખુશામતખોર છે. તેવાજ આપણા દેશમાં ત્રીજો પ્રકારના ચાટીયાચંદો નિકળી પડયાછે. દેશ ને દેશી પ્રજાના હિતની લાંબી લાંબી વાતો કરે છે, પણ મુદામ ખુશામતબાઇ વગરનું તો તેમનું જીવતરજ બળ્યું નથી. મૂર્ખ આ છંદીબાઇને વરે તેમાં આશ્ચર્ય શું, પણ પંડિતો ખુશામતબાઇને વરે છે! કર્તુ-મઅકર્તુમ અન્યથા કર્તુ સમર્થ પ્રભુઃ' તારી લીલાની બલિહારી! તું કરે તે ખરૂં! (નેપથ્યમાં સાંભળીને.) શું? હું ટકટક મિથ્યા કરૂં છું? (પાછો સાંભળીને.) મુદાની વાત કરૂં તો ઠીક, તો હવેસાંભલ રાંડના ગમાર, આપણે મુદાની વાત કરીએ. આપણી કોનગ્રેસ જેવી પરમપારમાર્થિક સભાનો આપણા દેશના કેટલાક ચાટીયાચંદો દ્રોહ કરે એ બહુ અનર્થકારક બનાવ નથી કે? કોંગ્રેસ! કેવી રૂડી રાજસભા-છે! તેમાં કેવું ઉત્તમતાપણું છે! હરિયાલી જેવી પ્રજા બીમાજ! વરિયાલી જેવી રાજસમાજ! મુંબાઈ નગરીમાં પણ

સ્થપાઇ ! ! સઘળા જનોએ તેની ઘણી પ્રશંસા કીધી! સર્વે લોકોએ જય જયકાર કીધો કે એ કોનગ્રેસ સૌથી વધારે લાભ કરશે!! તેનો જયજયકાર હો. પછી તેનામાં વધારે મજબુત તત્વ ઉમેરાયું. રાજા ભેળાયા, પંડિત ભેળાયા, સુજ્ઞ ભેળાયા ને વિવેકી પણ ભેળાયા. સૌ કોઇ તેના વખાણ કરવા લાગ્યા. પણ કેટલાક ખુશામતબાઇના માટીઓ, ચાટિયાચંદોને તે ગમ્યું નહિ. તેઓ કેહેવા લાગ્યા કે કોનગ્રેસ એ તો રાજદ્રોહી છે! કેવે પ્રકારે રાજદ્રોહી, તે કોઇ બતાવતું નથી, પણ રાજદ્રોહી! બસ રાજદ્રોહી! એમ બુમ મારવા માંડી! વાતમાં વિસાત નહિ, ને બોલનારમાં ચવ નહિ, તે છતાં આપણા હિતના કટકા, આપણું ખાઇ આપણુંજ ખોદનારા કેટલાકોએ તે વાત ઉઠાવી લીધી ને 'ખીશકોલી ભેળી તેની પુછડી પણ હાલે' તેમ કેટલાક સર ને નાઇટના ભોગી ને લોભીઓ તેને પુંછડે વળગ્યા.

'જાનમાં કોઈ જાણે નહિ, ને હું વરની ફોઈ;
ગાડે બેસવાનો હુકમ નહિ, ને દોડી દોડીને મોઈ.'

તેમ કેટલાક શંખભારથીઓ ઝુંડો લઇ મેદાન પડયા; કે અમે પ્રજામત જાહેર કરીએ છીએ કે કોનગ્રેસ રાજદ્રોહી છે; તેમાં ભેળાવું નહિ. કલકતા અને મદ્રાસ, મુંબઇ ને અલાહબાદ, જહાનમ્ ને દોજખ, આફતાબ ને મહાતાબ! ખુણા ને ખોચરા, રાણીજાયા ને બીબીજાયા એમ સર્વે સ્થળેથી કેટલાક મારતેમીયા નિકળી આવ્યા ને કોનગ્રેસને નિંદી. રે હાય! હાય! ગરીબ બાપડી કોનગ્રેસ! હજી તો તું બાલ્યાવસ્થામાં છે તેટલામાં તો તારાપર કેટલાક દુર્જનો કેવો આરોપ મુકે છે! તને કહે છે કે તું નઠારી છે, તું અરાજ્યભક્ત છે! તું રાજદ્રોહી છે! તું ફીતુરી છે! તું બંડખોર છે! હાયરે, હું તે કોના નામની પોક મૂકું! પેલા મૂછડીયા ખેંચતો અલિગઢવાળો ખુશામતબાઇનો ડીકરો માટી! ચીચાજાન,!! પેલો કાશીવાળો ધનપાળશાહ

રાજા શિવપ્રસાદ; પેલો મુંબઇનો સાક્ષાત્ ધનવંત્રીનો અવતાર ને ખુશામતસુંદરીને પરણી ઉતરવા ઈચ્છે પેલે પાર; અને પેલો માંખણુનો મોટો વેપારી લાલ બુજ્જકર એડીગ્રાચાર્યજી અંધાચાર્યજી! એ બધા પહોલા ટાંટીયા, ને લાંબા હાથ કરીને પહોલી, ચોડી, ઉંડી ને સાંકડી વાતો કરે છે, તેમના પેટનો મરમ તમે કોઇ જાણો છો? આવજો આપણી નિશાળે, તમને જણાવીશ. અને તેમની મૂછડીયા કેમ પુછડીયાપણું કરે છે તે બતાવીશ. આ બધા લાલબુજ્જકરોની વાત તો વાત કે તેમાં અક્કલનીજ લાતમ્ લાત જાણજો! સુણો સબ લાલા સાહેબો, ઓ લાલબુજ્જકરજીકા જન્મ વૃત્તાંત! એક કોચરાની સાલમાં પેલા હવાઇ ગામમાં લાલબુજ્જકર રેહેતા હતા. ગામમાં અક્કલના પારેખ તોતેજ! એક વેળાએ તે ગામને પાદરેથી એક હાથી ગયો, ને તેના પગલાં કાદવમાં પડયા રહ્યાં. સહવારના હવાઈ ગામના લોકો પાદરે ગયા, ને ત્યાં આવાં મોટાં પગલાં જોઈ, તે કોનાં? તેનો વિચાર કરવા લાગ્યાં. સૌને સમજણ પડી નહિ એટલે લાલબુજ્જકરને તેડી આણ્યા ને પૂછયું કે 'આ શું બુજ્જકર કાકા!' મીયાંએ લાંબી દાઢી, ટુકું માથુ, ઉંચું પેટ ને નીચા હાથ હલાવીને ઘણો વિચાર કરીને કહ્યું કેઃ—

બુજે તો લાલબુજ્જકર બુજે, ઓર ન બુજે કોઈ;
પાઉમેં ચક્કી બાંધકે, હરના કુદા હોઈ.
તાતા થૈ તાતા થૈ થૈ થૈ ભલા.

એવા આ આપણા લાલબુજ્જકર નેકનામો છે. ખુશામતબાઇને પરણીને નામ કાઢવા માંગે છે, પણ એમાં વખત આવે તો નાનના વાંધા પડે છે, વાંધા. એક મુસલમાનોને શિખામણ આપે છે, એક હિંદુને, એક પારસીને!! પણ આ બડે બાપકે બેટેકુ કોઈ પૂછને વાળા હૈ કે, ભલા માણસો, તમારી આ લાલબુજ્જકરાઇ બતાવવાનું કહ્યું છે કોને? અને એ બધી મરદાઇ તો ત્યારેજ જબરી માનતે કે

બંદાના હાથમાં થોડાક સી. આઇ. ઇ. ને સી. એસ. આઇ. હોત તો. માનો છો? સૌ ખુજ્જકરોની ખુજ્જકરાઇ જાણે છેજ! કોનગ્રેસને નિંદે તો પછી વંદના થાયજ!(ઉપર જોઇને). રડ ના, ભલી બાઇ, રડ ના. તારાપર ગમે તેવા આરોપો કાં નથી આવતા, પણ આખરે સત્ય તે સસજા. સત્ય આખરે પણ સત્ય ઠરશે! ને દુર્જનો કાળાં મોઢાં કરીને નાશી જશે. (પાછું જોઇને.) જરાક તો હસ! તારો જય છે. અયી કોમળાંગી! ભલી મૃદુભાષીણી! દૈવી આર્યજન પ્રાણાત્માઓધ્ધારક તરૂણી! માહાત્મી બ્રિટીશ રાજ્યતારક! રે લલીત લક્ષણવાળી લલના! તારા વિરૂધ્ધ કો બરાજી કે છોટાજી! ગમે તેવા તરા કે નિરાની ઝુમમાં સત્ય પ્રકાશને નામે, પોતાને કામે, ગમે તે ઠામે, નરાતાળ જૂઠું, ખરી રાજભક્તિના દાંભિક લેબાસમાં દેડકા પેરે ડરાઉ ડરાઉનો પટપટારો કરી કહે તો તેના બાબરામાં ગાબરાં પડેલા છે તે સાંધવાને ગોબરમાટી મોકલીશ!—તું કાં ડરે છે? કાં રડે છે? ને કોઇ નવરા સલાટપેરે ફીકાજી ફીકી ફીકી વાતો કરે તો તેને ઢીકાજી પાટુજીથી ઠેકાણે લાવીશ. સખી કોન્ગ્રેસ! એ બધા અવટાઇ જનારા છે, તું ધુમી રહે! (બાજુએ જોઇને) શું રે? એમ પુછે છે કે "સરકારની સામા એ કોનગ્રેસ નથી?" વાહવાહજી વાહવાહ! તમે તો બડા અક્કલબાજ છો? તેમાં એવું કૃત્ય કીયું જોયું કે કોનગ્રેસ, નિરાધાર નિર્દોષ બાપડીપર આ આરોપ! જરા બતાવો તો ખરા ભૈયન કે ભૈયાજી લાલાજી! એક વાત તો એવી બતાવો કે જેમાં જરા પણ સરકાર વિરૂદ્ધ હોય? શું સરકારને ખાવા નહિ મળતું હોય તો નહિ કેહેવું? શું સરકાર ત્રાસદાયક કરો મુકતી હોય ને તે ખમાય તેવા નહિ હોય તોપણ નહિ કેહેવું? સરકાર વચન આપે, ને તે પાળવામાં ગાંગાતલ્લા કરતી હોય, ભૂલીજતી હોય કે વામાટામા મારતી હોય તોપણ નહિ કેહેવું? સર-

કારનો ઉપદેશ એવો છે કે ? કોણે કહ્યું ? અયે મુર્ખ શિરોમણી!! સરકાર એવી નથી કે જે પોતાના દેશની હાલત, પોતાના પુત્રોની હાલત જાણવાને નારાજ હોય!! એ તો માત્ર તમો ખુશામતબાઈ-પુશ્ચલીના પતિઓનો તર્ક છે! વાહ! ધન્ય છે ધન્ય છે તમારી બુધ્ધિને! તમે મોટા અક્કલ પારખુ તો ખરા ? (બાજુએથી સાંભળીને) શું ? 'અક્કલ પારખુ નહિ ?' ત્યારે કોણ ? (બાજુએથી સાંભળે છે.) 'ઠીકરી પારખુ ઠીકરી? વાહ ઘણું રૂડું નામ! અક્કલના બારદાનો માટે એ ઠીકજ નામ આપ્યું છે, કેમકે કોનગ્રેસ જેવા પવિત્ર જનસમાજને જે દ્રોહી ગણે તે ઠીકરી પારખુ નહિં તો બીજું શું? એ તો ઓલા તેજા વાણીઆના જાતભાઇઓ! ઠીકરી પારખે તે હોશિયારી ઘડાની, તાવડીની, કોડીઆની' ગોળીની ને ગાગરની ઠીકરી પારખુદાસો તે વળી કોનગ્રેસની પારખ કરશે પારખ!! ગાજર મૂળા પારખુ તે કંઇ ઝવેરી થવાના હતા? સરકાર પણ આવા ઠીકરી પારખુ-ઓને પોતાના સાથી કરે છે, પોતાના સંગમાં બેસાડે છે, તો પછી તેના ડાહાપણની પરિસીમા! તેના જ્ઞાનની તો હદ થઇ! રાજકીય જ્ઞાન તો ઠેઠ બંદા રામેશ્વર પહોંચ્યું! ચાટણદાસના જમાઇઓ રાજ સેવા કરે છે તેમાં કંઈ ભલીવાર છે કે? રે ખુશામતબાઈની સેવા સંબંધે સાંભળો તો ખરા!

वरं वनं वरं भैक्ष्यं वरं भारोपजीवनम् ।

धिग्देशद्रोहतोलब्ध, विरुदं हतपौरुषम् ॥

વનમાં રહેવું સારૂં, ભીક્ષા માગીને ખાવું સારૂં, વઈતરૂં કરી પેટ ભરવું સારૂં, પરંતુ પોતાના દેશનો દ્રોહ કરી પદવી મેળવનારા હીજડા પુરૂષને ધીઃકાર છે.

(રંગભૂમિમાંથી જયજયકારનો પોકાર.) ભલા શ્રોતાઓ, તમને નમસ્કાર! તમો ગુણજ્ઞ છો તો આ બે વાત કહી, પણ ઓલી શેંડ 'ભેંસ આગળ તો ભાગવત'જ તો!

હવે સર્વ કાર્યે મનોરથ સિધ્ધિ જે કંઇ રહી છે તે દેશ-દ્રોહમાંજ રહી છે. સરકાર પણ બડી અક્કલબાજ છે. તેણે ઠીક યુક્તિ લગાવી છે. જે ખુશામતખાઇને વરે ! જે ચાપલુસી કરે, જે ચાટણાપણું કરે તેને અમારા ગોસાઇજીના મંદિરપેરે પ્રસાદ આપે છે! આ પ્રસાદનો ચટાકો બડો અચ્છો પડયો છે! આ પ્રસાદથી કંઇ કંઇ વટલી ગયા છે. કંઇ કંઇ બડા ભાવકડાં વૈષ્ણવડાં થયા છે! સરકાર પણ બડી બહાદુર છે કે કંઇ કંઇને દેશધર્મથી ભ્રષ્ટ કરી દીધા છે. પ્રસાદીમાં ન જાણો કે ઠોર ને દપુડી, મલાઇ ને ખુવાના લાડુ, પુરી ને પકોડા મળે છે! એ મળે તો તો ધૂળ નાંખી, પેટ તો ભરાય; પણ ઓલા ખીતાબ! હાથ પગ પેટમાં ભુખ લાગે તેવા ખીતાબ! કાગળના કાપલા, રૂપાના ચીપલા! તેને માટે અનેક કાળા, અનેક ધોળા! ધૂળ પડી તમારા ધોળામાં—કે રાંડીકુડી માથામુડી જેવી ખીતાબડીને પરણવા જાઓ છો ! પણ એ મોહીણી બહુ મઝાની છે. એનાથી શીવપ્રસાદ વટલી ગયો, સૈયદ અહમદઅલી વટલી ગયો, ભીંગાનો રાજા વટલી ગયો, બીનારસનો સુરદાસ વટલી ગયો, મુંબઇનો કાજી વટલી ગયો, દીનશાહ પીટીટ વટલી ગયો, અને હજી વટલી જનારા કેટલાએ તૈયાર છે! 'પ્રસાદની ખુબી તો ન્યારીજ છે! મોઢામાં નામ દેતાજ પાણી ભરાઇ આવે છે! વાહ! સી. એસ. આઇ.! તારી બલીહારી શી ગાઉં? અયે ભલી સી. આઇ. ઇ., તને બોલાવતા તો મારો જીવ બાગે બેહસ્ત જાય છે. તું મને વરે તેટલા માટે તો હું કોનગ્રેસને નિંદુ છું, દેશીઓને ગાળો ભાડું છે, કોઇને બંડખોર ને કોઇને ફીતુરી કહું છું—ને સરકાર તો આંધળી ને હૈયાફુટી છે, તે અમારા જેવા ઠીકરીપારખુદાસ ચંદશાહજીના કેહેવાને ગણકારે છે. ઓજજા, એમ એમ કરતા તો અમારા જેવા કેટલા ખીતાબવાળા થઇ ગયા. કંઇ નહિ તો જે. પી. ને ફેલોમાં પણ છેની?

એ તો ધીમે ધીમે કામ આરંભાશે. દેશદ્રોહ કીધો તોપણ શું ને ન કીધો તોપણ શું? સરકારની ખુશામતથી તો અમારા દીકરાઓને નોકરી મળે છે, અમને પુછે છે, અમને માને છે—અમે લેવીમાં ખરા, અમે સભામાં ખરા, જ્યાં હોય ત્યાં પેહેલે પાટલે અમે પુજાઇએ! પછી દેશને આખરે લાભ થાય કે નુકસાન, તેમાં અમારે શું! દેશને પોક મૂકવો છે? મુડદાં બેહેસ્ત જાઓ કે દોઝખ, અમકું કયા?' મિથ્યાપ્રશંસક આત્મસંતોષિ ખીતાબભાઇ તને નમસ્કાર! તારી ખૂબીને નમસ્કાર! (થોડીક ક્ષણ થોભીને.) બોલતા બોલતા મારો શ્વાસ રૂંધાઇ ગયો છે, પણ હજી ઘણું કેહેવાનું છે. 'નૃપકી મતિ ગઇ, ફીર બન ગયા અાબુદ્ધ', એ વાત સાચી છે. એલેકઝાંડરે એક મુનિને પુછ્યું કે ભયંકર કોણ? તે વેળાએ તેને જવાબ મળ્યો હતો કે વાચકમાં ખુશામતનો માટી ને અવાચકમાં સિંહ. અરે સિંહ તો સારો કે તે એકનોજ પ્રાણ લે, પણ આ ખુશામતનો માટી તો બહુ પાતકી, બહુ ખરાબ! બહુ ભુંડો! તે તો બંનેનો નાશ કરાવે તેવો છે. હાલમાં સરકારને જુઠું જુઠું સમજાવે છે કે દેશ આબાદ છે, પણ જ્યારે લોકો મરી જશે, ને તેમનામાં સેતાનનો વાસ થશે, ત્યારે પછી શું કેહેશે? ખુશામતબાઈના માટીથી ખુબ સંભાળવું. બાપડી બાપડી સૌ કરશે, પણ કાપડી કોઈ કરશે નહિ. સરકારને મીઠું મીઠું સૌ કહેશે, સારૂં સૌ બતાવશે, પણ કડવુ ઔષધ તો જેને દુઃખ લાગશે તેજ પાશે. જેઓના મનમાં મલિકા માયાઝમાના રાજ્ય તરફ પ્રીતિ હશે તેજ રાજ્યમાં ખરાબી હશે તે ખુલ્લી બતાવશે. ખરાબ રસ્તે ન જવાનું જેના પેટમાં દાઝતું હશે તેજ કહેશે—ને તે શિખામણપર અમલ કરવાથી લાભ થશે. નઠારે માર્ગે સંભાળીને જવાથી ને તે સુધારવાથી કદી પગ ભાંગતો નથી. પણ જે ખરાબ માર્ગને કહે છે કે તે માર્ગ સારો છે, ત્યાં ભલે ગાડી દોડાવ્યા જાએ ને પછી ખાડાખબોચીયામાં ગાડી ભાંગીને

મુકો થશે ત્યારે પછી શું કરવું ? તેવા નિચ ગરદનિષા-નિચ બુધ્ધિનાને શું કહેવું ? તેવાને ગરદન મારવા કે ગેલો-ટાઇનપર ચઢાવવા ? શાસ્ત્રમાં વચન છે કે 'રાજાને ખરો માર્ગ નહિ બતાવનારાઓને રાજાઓ પાસે ઉભા રાખવા નહિ. ખરો માર્ગ નહિ બતાવવાથી રાવણ મરણને પામ્યો હતો, ને કૌરવકુળ નિકંદન થયું હતું.' હાલના હત પુરૂષોનું કર્તવ્ય પાપી શકુનીથી કોઇ પણ રીતે ઉતરતું નથી.

(ચોપાઇ.)

કાર્ય બીકસતા કોઉ ન જાણે, સ્વાર્થ બાતા સૌ પીછાણે;
જબ પડતહૈં પાઉપે કુવાડા, નેત્ર ખોલકે જુએ ગવારા.

એમ નહિ તો બીજું શું. તેજી સમજે ટુકારે પણ ગધેડાને તે ડીફ્રાજ તો ! આખું આર્યાવર્ત કોનગ્રેસ દ્વારા દેશની દીનદશાનું દર્શન કરાવે છે, તે પાપીજનના મનમાં ઉતરતું નથી. ક્યાંથી ઉતરે ?

(સાખી.)

રાજ દશા વિપરિત આવી તવ, હિત રાય નવ જાણે;
શકુની કર્ણ કુવાકય કહે તે, સાચા સર્વ પ્રમાણે;
દશા થઈ માઠી રાયની, ભૂ ભેળો થયો જ્યારે;
મોક્ષ આપિયો સત્યવાદિએ, તારયો સત્યાધારે.

પણ આજે સત્ય કોણ સાંભળે છે ? સૌને મીઠું મીઠું પ્રિય લાગે છે. ઘરવાળી પણ મીઠી મીઠી વાતો કરે છે તે સારી લાગે છે, ને ઝટ દેતાં કે એકાદ પોલકાનો પેગામ પાઠવી દે છે. પણ એ મીઠું તે તો રોગ વધારનાર છે. કડવુંજ ગુણરૂપ છે. (આસપાસ જોઇને, કોઇએ કંઇ કહ્યું હોય તેમ) તમે કહો છો તે સાચું છે. કડવું કોઇને ન ગમે. પણ ભાઇરે, સરકાર તો બડી શહાણી છે. આવા વિતંડા, દંભી, સ્વાર્થી, દેશદ્રોહીને સારી રીતે પીછાણે નહિ તેમાં તેની દિર્ઘદ્રષ્ટિને ઝાંખ નહિ લાગે કે ? તે સારી રીતે જાણે છે કે જેના પેટમાં પાકયા તેના બાળ પીંખવા

તૈયાર થયા તે વલી અમારૂં શું દલદર ફીટાડશે? 'જે માને મારે તે માસીનો કેમ નહિ સંહાર વાળે.' (ઉંચી નજર કરી) બરોબરછે. સરકાર તો બડી પાકી છે, તે તેલ જોય છે ને તેલનીધાર પણ જોય છે. પછી એકાદ વખત આવશે તે વેળાએ આ સર્વેને ફટકાવી કાઢશે. (ઉપરથી અવાજ સાંભળીને.) ત્યારે ઠીક મઝા પડશેજ તો ? એમાં શુ સંદેહ? કર્યાં કરમના ફળ ભોગવવાજ પડશે.

(સાખી.)

કોદરા વાવીને તમે ભાઇ, ચોખાની કરો કાં આશ;
અસત્ય વાણી બોલીને ભાઈ, ઈચ્છો કાં સ્વર્ગનો વાસ;
એ તો નહિ બનેરે, ભાઈ નહિ બને.

પણ હજી ભુંડાનો અવસર આવતા વાર છે. છતાં આજકાળ તો અસત્યનો જય છે, ખુશામતનો જય છે, ચાપલુસીનો જય છે, તો પછી બીજી વાત શી ?

ગાંડું લોકો ઘોડે ચઢે, મરદો કા બેહાલ;
પતિવ્રતા ભુખે મરે, કુલટા લાલમૂલાલ,
ભાઈ દેખો દુનિયાકા તમાસા,
ઈસમે આ રહી સબ આશારે,
ભાઈ દેખો દુનિયાકા તમાસા.

(પીઠ ફેરવી.) આ વાત તો સત્ છે, કે સત્યે લક્ષ્મિ, સત્યે શ્રેય, સંપે જંપ, ધર્મે જય ને પાપે ક્ષય. અંતે ધર્મજ શ્રેષ્ટાસને બેસશે !! ને અધર્મ ને અધર્મીને કાળા કરવા પડશે. પણ હમણાં તો 'ધર્મીને ઘેર ધાડ ને કસાઇને ત્યાં કુશળ છેની?' પણ એ સર્વે ચાર દહાડાનુ ચાંદરણું ને ઘોર અંધારી રાત. સરકાર કદાચિત કોનગ્રેસપર ઇતરાજી કરશે, પણ તે ઠોકર ખાઇને ઠેકાણે આવશે. મનમાં તો સરકાર જાણેજ છે કે કોનગ્રેસ લાભકારી છે, પણ કેટલાક દુર્જનના ભેખમાં ભોલવાયતો ભોલવાય-બાકી ભોલવાય તેવી નથી. દુર્જનો કંઇ એબી ગેબી અંઘેરપીછોડો ઓ-

ઢાડે છે તેથી તે ખરો માર્ગ ચુકી જાય તો નસીબ તેના ને આપણા ! પણ તે અંતે કહેશે કે 'હાય હાયરે ! પાપી દુષ્ટો, તમે અમને ફસાવ્યા ! રે એ અમારા કુપુત્રો ક્યાં ગયા! તેમનો મેં સંસર્ગ નહિ કરીને સત્યવાદી સુપુત્રોનો સંગ કીધો હોત તો કેવી હું સુખી થાત? ને આવી વિટંબણા વેઠવી તો ન પડત ? રે એ કુપુત્રો, હવે જો આવે તો તેમને દેશ પાર કરૂં.' અવિચારે વર્તવાથી આવી દશા ઘણી જલદીથી આવે. અહાહા! રંગ છે ચાટણીઆઓ, રંગ છે લટપટપંછીચતુરસસુજાણો!! તમે પણ ખૂબ ગડબડ મચાવી દીધીછે. પણ એમ તમે જશ મેળવવાના નથી. જશમાં તો જુના પુરાણા જુતિયાજ! ને એમ તમારો જય થવાનોએ નથી. જય તો કોંગ્રેસનો, જય રાજસમાજનો ! જય સત્યનો ! (સાંભળીને) આહાહા ! કેવો જયજયકારનો પોકાર ઉઠી રહ્યો છે. કેવી આકાશમાં ધ્વનિ ગાજી રહી છે ! વાહ ! વાદલનો રંગ પણ કેવો બદલાઇ ગયો! રંગ છે ! રંગ છે પ્રભુ, તારી બુધ્ધિને પણ રંગ છે. કેવા કેવા પ્રાણીઓ તેં ઉત્પન્ન કીધા છે.

(છપ્પો.)

કોઇ ઇચ્છે બદમાસિ, ચિત્તમાં અનર્થ તાકે;
કોઇ ચાહે ચોરી, ચાટુપણ કોઈક ઝાંખે;
કોઇ ઈચ્છે છે સ્વાર્થ, કોઈ જુઠ વાત ચલાવે;
તેથિ રાજી થઇ મન, કૈટલ પદ સજે પાવે;
એમ અજબ ઘાટ દુનિયાતણો, સતઅસત વ્યાપી રહ્યું;
દુષ્ટ સૂજન બને નહી, જાણ જગતમાં થઈ રહું.

તો હવે શો ઉપાય કરવો. વિનાસકાલે વિપરિત બુદ્ધિ ! જેની આવી રહી હશે તે એમજ કરશે. દેશમાં પારનલ, ગ્લાડસ્ટન, બ્રાઇટ, ક્રોમવેળ, વોસીંગટન, નેપોલીયન, વિલ્યમ ટેલ, રોબર્ટ બ્રુશ, શિવાજી એવા સુપુત્રના તો ટોટાજ છે ! પણ હશે, તેનો સોચ શું. જેસી કરણી તેસી પાર ઉતરણી. જેવું વાવશો તેવું લણશે, ને ખાલી

બકબકાટ થશે. વા વાવશે તે વંટોલીઓ લણશે, ને કૌવચ વાવીને શરીર ખણશે. જેવું વ્રત કરશે તેવું ઉદ્યાપન થશે. બાકી સત તે સતજ રેહેશે. તેને પાસ લાગવાનો નથી. કોનગ્રેસ સત છે તેને ગમે તેમ કરશે તોપણ કંઇ અલવલ આવવાની નથી. બસ બસ! બહુ થયું. ઘણો વખત થયો. સરકાર અને પ્રતાપી ભારતજનને માટે આટલું કહેવું બસ છે કે, જે રાજા

(દોહરો.)

ગુણી અવગુણી પીછાણીને, કરે રાજના કાજ;
સ્તુતિપાઠકના નાશથી, ભોગવે અચળ રાજ.

હવે તો રાજ્યના શ્રેય માટે, આ ભરત મૂનિનુ વાક્ય સફળ થાય એટલે ઘણી ખંમા બાપજી!

(છપ્પો.)

પરધન પર સ્ત્રી દેખિ, નૃપતી ચિત્ત ન ચલાવે;
ગૌનું કરે રક્ષણ, મેઘ શુભ જળ વરસાવે;
ધર્મ સંરક્ષણ કરી, પ્રજાજનનાં દુઃખ કાપે;
અંગ્રેજનું આ રાજ, થિર ગ્રટ કરી પ્રભુ થાપે;
વેદ માર્ગે ચાલે સજ્જન સૌ, હઠાવે દુષ્ટ જનનો ભય;
ઋષિ મુનિ શિવજી એ વદે, ભારતેન્દ્રનો જયજય;

બ્રિટિશ રાજનો મહા જય;
જયાં કોનગ્રેસનો જયજય.

(પડદો પડે છે.)

વિદ્યાકળાનિધિ.

(પ્રથમચંદ્ર ષોડશકળા.)

કળા	પુસ્તકનું નામ.	કિંમત.
૧	ચારુચર્યા. (બહાર પડ્યું છે.)............	૦-૪-૦
૨	તમાસંવરણ નાટક (બહાર પડ્યું છે.) ...	૦-૨-૦
૩	રાજભક્તિ વિડમ્બન(ભાણ) (બહાર પડ્યું છે)	૦-૨-૦
૪	કળાવિલાસ. (છપાય છે.)...............	૦-૬-૦
૫	ઉપદેશ શતક...........................	૦-૪-૦
૬	કૃષ્ણ ચંદ્રાવળી (નાટિકા.)	૦-૮-૦
૭	વિદુરનીતિ. (સંસ્કૃત સહિત.)............	૦-૪-૦
૮	દશરથ પ્રાણત્યાગ. (વાર્તા.)............	૦-૪-૦
૯	કામંદકીય નીતિસાર.....................	૦-૮-૦
૧૦	ગીત ગોવિંદ (રાગદારીની સમજણ સહિત)	૦-૮-૦
૧૧	ધનુર્વેદ (મૂળ ને ભાષાંતર સહિત)......	
૧૨	શુદ્ધામૃત. (વેદાંતના નાના ગ્રંથો.).......	૦-૪-૦
૧૩	રસિકરંજન	
૧૪	પુરંજનાખ્યાન (રૂપક.)	૦-૪-૦
૧૫	રત્નમાળા................................	૦-૪-૦
૧૬	ચંડી. (વીરરસ પ્રધાન ગદ્ય કાવ્ય.)....	૦-૪-૦

☞ આ ષોડશકળા ઉત્તરોત્તર પ્રકાશશે.